

ژئوپلیتیک ایران

عاملی برای توسعه قدرت ملی و تهدیدی مستمر در طول تاریخ

*** جلد اول ***

نویسنده:

شماره رخ سلیمانی سوادکوهی

(گروه تحلیل نقش و عملکرد ارتش جمهوری اسلامی ایران)

(در آتلار و ۸ سال دفاع مقدس)

انتشارات دانشگاه فرماندهی و ستاد ارتش جمهوری اسلامی ایران

تابستان ۱۳۹۷

سرشناسه: سلیمانی سوادکوهی، شاهرخ، ۱۳۳۱
عنوان و نام پدیدآور: ژئوپلیتیک ایران: (عاملی برای توسعه قدرت ملی و تهدیدی مستمر در طول تاریخ) / مولف: شاهرخ سلیمانی سوادکوهی؛ ویراستار: سامان آزاد.

مشخصات نشر: تهران - ارتش جمهوری اسلامی ایران - دانشگاه فرماندهی و ستاد آجا - انتشارات دافوس آجا، ۱۳۹۷

مشخصات ظاهری: ج ۲

شابک: دوره: ۶-۷۵-۸۱۶۳-۶۰۰-۹۷۸؛ ج ۱: ۹-۷۴-۸۱۶۳-۶۰۰-۹۷۸؛ ج ۲: ۲-۷۳-۸۱۶۳-۶۰۰-۹۷۸

وضعیت فهرست‌نویسی: فیپا

موضوع: سیاست جغرافیایی - ایران

Geopolitics -- Iran

شناسه افزوده: ارتش، دانشگاه فرماندهی و ستاد، انتشارات دافوس

شناسه افزوده: Iran. Army. Command & Staff College. Dafoos Publishing

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۹ ج ۸۵ / JC ۳۱۹

رده‌بندی دیویی: ۵-۱۲۰-۲۲

شماره کتابشناسی ملی: ۵۰۵۷۳۲

عنوان: ژئوپلیتیک ایران، عاملی برای توسعه قدرت ملی و تهدیدی مستمر در طول تاریخ

جلد اول

مؤلف: شاهرخ سلیمانی سوادکوهی

ویراستار: سامان آزاد

ناظر چاپ: محمدتقی پرتوی

طرح روی جلد: علیرضا قانع

صفحه آرایشی: علیرضا حسین‌خانلو

ناشر: انتشارات دافوس

شمارگان: ۱۰۰۰

تعداد صفحه: ۳۲۵ص

تاریخ نشر: تابستان ۱۳۹۷

چاپ اول

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: مدیریت چاپ، انتشارات و فصلنامه دانشگاه فرماندهی و ستاد آجا

قیمت جلد اول: ۲۵۰۰۰۰ ریال (قیمت دوره ۴۵۰۰۰۰)

نشانی: تهران، میدان پاستور، خیابان دانشگاه جنگ، دانشگاه فرماندهی و ستاد آجا، انتشارات دافوس آجا

تلفن: ۰۲۱-۶۶۴۷۰۴۸۶، ۰۲۱-۶۶۴۱۴۱۹۱
www.dafoosaja.ac.ir

مسئولیت صحت مطالب بر عهده مؤلفین می‌باشد.

کلیه حقوق برای دافوس آجا محفوظ است. (نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است).

فهرست مطالب

عنوان

صفحه

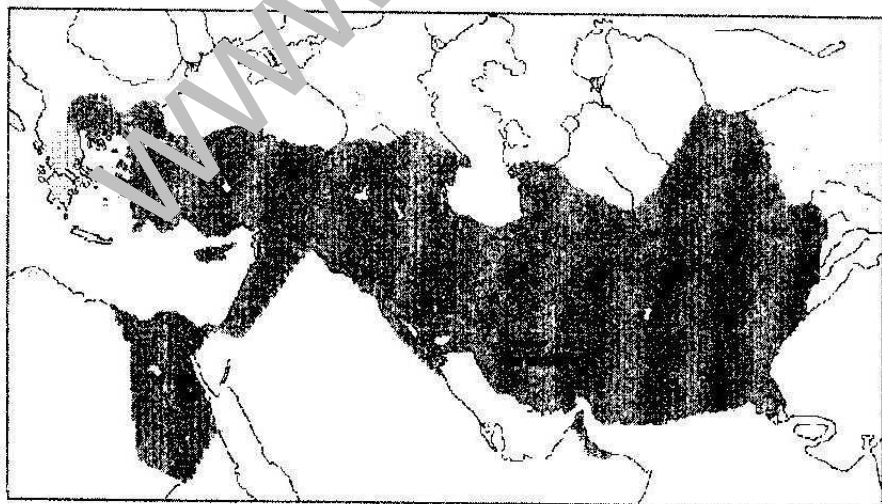
۱۰.....	انگیزه تدوین کتاب.....
۱۲.....	پیشگفتار:.....
۱۷.....	مفاهیم جغرافیای سیاسی و ژئوپلیتیک.....
۱۷.....	فصل اول.....
۱۸.....	مقدمه:.....
۲۰.....	سیر تکوین جغرافیای سیاسی در جهان.....
۲۴.....	مفاهیم تعاریف ژئوپلیتیک:.....
۲۵.....	تعاریف مختلف رباره ژئوپلیتیک.....
۳۰.....	قدرت جمعی و ملی.....
۳۳.....	قدرت و نظریه‌های ژئوپلیتیک:.....
۳۹.....	جایگاه قدرت در مناسبات بین‌الملل.....
۴۰.....	مفهوم قدرت ملی.....
۴۲.....	مبانی و سرچشمه‌های قدرت ملی.....
۴۴.....	تعاریف و واژگان:.....
۵۸.....	وسعت کشور:.....
۶۰.....	مرزهای سیاسی بین‌المللی:.....
۶۲.....	واژگان کاربردی در جغرافیای سیاسی:.....
۶۵.....	فصل دوم.....
۶۵.....	ویژگی‌های ژئوپلیتیک ایران (عوامل ثابت و متغیر).....
۶۶.....	عوامل مؤثر در ژئوپلیتیک.....
۶۷.....	مشخصات کلی.....
۶۸.....	فلات ایران.....
۷۱.....	تقسیمات ناحیه‌ای.....
۷۲.....	جلگه‌های پست و ساحلی دریای خزر.....
۷۹.....	فضای ایران:.....
۸۳.....	اقوام ایرانی.....
۱۰۳.....	تنوع قومی و تهدیدات امنیتی.....

۱۰۵	مرزهای ایران:
۱۰۹	ناپایداری دولت‌ها:
۱۱۱	طول مرزهای ایران:
۱۱۲	مرزهای شمالی ایران جمعاً به طول ۲۶۷۰ کیلومتر شامل:
۱۱۴	چگونگی استقرار مرزهای کنونی ایران:
۱۲۲	دروازه‌های مرزی ایران و کشورهای هم‌جوار:
۱۲۶	چگونگی استقرار مرزهای دریایی کنونی ایران:
۱۳۱	پس از فروپاشی شوروی:
۱۳۱	سابقه و اختلاف در نظام حقوقی دریای خزر:
۱۳۵	مرزهای دریایی خلیج فارس و دریای عمان:
۱۳۹	مرزهای ایران و کشورهای حاشیه خلیج فارس:
۱۴۵	فصل سوم
۱۴۵	اهمیت ژئوپلیتیکی سرزمین ایران برای منطقه و جهان:
۱۴۶	ایران پل استراتژیک و راه ریح:
۱۵۱	وضعیت ژئوپلیتیک شمال کشور:
۱۵۵	اهمیت استراتژیکی خلیج فارس:
۱۶۱	تحولات ژئوپلیتیکی جهانی:
۱۶۱	جهانی‌شدن و تحول مفهومی ژئوپلیتیک:
۱۸۷	نظام تک قطبی یا چند قطبی:
۲۰۰	اشغال ایران یک رویه تاریخی:
۲۱۶	مهم‌ترین رویدادهای روابط ایران و انگلیس پس از پیروزی انقلاب اسلامی:
۲۲۳	روابط ایران و روسیه:
۲۳۰	روابط ایران و عراق:
۲۳۸	تأثیر ژئوپلیتیک عراق جدید بر همگرایی با ایران:
۲۴۳	روابط ایران و افغانستان:
۲۴۴	جغرافیا و پیش زمینه روابط تاریخی ایران افغانستان:
۲۵۵	روابط ایران و ترکیه:
۲۶۳	روابط ایران و پاکستان:
۲۷۴	سازمان شورای همکاری خلیج فارس:
۲۸۰	شورای همکاری و بحران یمن:

۲۸۲	روابط شورای همکاری خلیج فارس با ایران:
۲۸۷	آینده روابط ایران و شورای همکاری خلیج فارس:
۲۸۸	روابط ایران و جمهوری آذربایجان
۲۹۲	تأثیر روابط ایران و ارمنستان:
۲۹۴	روابط ایران و ترکمنستان:
۲۹۷	روابط ایران و ارمنستان:
۳۰۱	روابط ایران و ایالات متحده آمریکا:
۳۱۱	منابع و مآخذ

پیشگفتار:

سرزمین ایران آن چیزی نیست که امروز در چهارچوب مرزهای شناخته شده بین‌المللی تعریف می‌شود. نگرشی کوتاه به تاریخ گذشته نشان می‌دهد که حاکمان سرزمین یا فلات ایران سده‌های طولانی بر بخش‌های مهمی از جهان حاکمیت و تسلط داشته‌اند. امپراتوری بزرگی که در اوج قدرت هخامنشیان شکل گرفت تقریباً تمامی قدرت‌ها و تمدن‌های شناخته شده آن دوران مانند مصر، یونان، بابل، سارد، و... را در قلمرو خود داشت. نام سرزمین‌های تحت سلطه ایران در آن زمان، در سنگ‌نوشته‌ای در آرامگاه داریوش که در نقش رستم می‌باشد، به تفصیل این گونه آمده است: ماد، خووج (خوزستان)، پرتوه (پارت)، هریوا (هرات)، باختر، خوارزم، زرنگ، آراخوزیا (رخج، افغانستان جنوبی تا قندهار)، تته‌گوش (پنجاب)، گندار، گندهارا (کابل، پشاور)، هندوش (سند)، سکاھوم ورکه (سکاھای فرای جیحون)، سکاھای خود (سکاھای تیزخود، فرای سیحون)، بابل، آشور، عربستان، مودرایه (مصر)، اریستیه (رمز)، کته‌په‌توک (کاپادوکیه، بخش خاوری آسیای صغیر)، سپرد (سارد، لیدیه در باختر)، یئونه (ایونیا، یونانیان آسیای صغیر)، سکاھ تردریا (سکاھای آن‌سوی دریا: کریمه، داب، سکودر (مقدونیه)، یئونه‌تک‌برا (یونانیان سپردار: تراکیه، تراس)، پوتیه (سواد)، کوشیا (کوش، حبشه)، مکیه (طرابلس باختر، برقه)، کرخا (کارتاژ، قرطاجنه یا کاریه در آسیای صغیر). ۱

نقشه تقریبی قلمرو حکومت هخامنشی که در ۵۵۰ سال پیش از میلاد مسیح به حدود ۸ میلیون کیلومترمربع بالغ می‌گردید. این مهم به مدد درایت ایرانیان و بهره‌گیری از جغرافیای سیاسی بی‌نظیر سرزمین ایران حاصل گردید. هرگاه حکومتی قدرتمند و یکپارچه در ایران ظهور یافت، ژئوپلیتیک و جغرافیای سیاسی این سرزمین به بهترین شکل ممکن تسهیل‌کننده گسترش و نفوذ قلمرو ایران بود. مشابه این اقتدار در سایه دین مبین اسلام در دوران جنگ تحمیلی مورد تجربه قرار گرفت. هم‌اکنون جمهوری اسلامی ایران دارای نفوذ معنوی و تأثیرگذاری قدرتمند در مناطق وسیعی از عراق تا شرق مدیترانه، خلیج فارس، افغانستان و شبه‌قاره هند و بخش‌های وسیعی از آسیای میانه و شبه‌جزیره عربستان است.

مفهوم ساده این حقیقت تاریخی آنست که تا ظهور اسکندر مقدونی و در دوران شکل‌گیری امپراتوری روم باستان، ایران تنها قدرت سیاسی و نظامی جهان شناخته‌شده آن زمان محسوب می‌گردید و پس از آن نیز امپراتوری‌های اشکانی و ساسانی همواره سدی بودند در برابر گسترش امپراتوری روم به سوی شرق. این اقتدار سیاسی و نظامی موجب شده بود که برای چند سده قدرت نظامی و هنر سیاست‌آرایی بر جهان آن روز حاکم شده و سرزمین ایران عملاً چهارراه ارتباطی مطمئن و امنی برای سه قاره اروپا، آفریقا و آسیا جهت تبادلات تجاری و امور اقتصادی ملل آن دوران به حساب آید. روندی که به توسعه گسترده زیرمجموعه‌های امپراتوری هخامنشی منجر گردید. حفظ این سرزمین عظیم نه‌فقط به دلیل هوشمندی ایرانیان در اداره چنین امپراتوری گسترده‌ای بود، بلکه ماهیت و ویژگی‌های منحصر به فرد ژئوپلیتیک سرزمین ایران نیز چنین اجازه‌ای را به حاکمان ایرانی می‌داد تا با بهره‌گیری درست از موقعیت و ویژگی‌های استثنایی این سرزمین که به اهداف سیاسی و نظامی خود دست یابند. اهدافی که با راهی شدن ثروت‌های بی‌پایان از طرف ملل و اقوام تحت سلطه، قدرت اقتصادی پایان‌ناپذیری را برای تداوم و حفظ این امپراتوری‌ها در اختیار حاکمان آن زمان ایران قرار می‌داد.

سرزمین ایران امروز نیز جایگاهی مهم در تعاریف و تقسیم‌بندی‌های سیاسی و جغرافیایی جهان داشته و به عبارت دیگر اهمیتی غیرقابل‌رقابت با هر نقطه دیگری بر روی کره خاکی دارد. اگر موقعیت جغرافیایی ایران که دارای مرز مشترک آبی و خاکی با ۱۵ کشور منطقه است (چین و روسیه هریک به ترتیب دارای مرز مشترک با ۱۴ و ۱۵ کشور هستند)، همراه با ذخایر عظیم نفت و گاز و سایر منابع طبیعی و جمعیت ۸۰ میلیونی آن در نظر گرفته

شود، مزیت‌های جغرافیای سیاسی^۱، سیاست جغرافیایی (ژئوپلیتیک)^۲ و امکان اتخاذ بهترین و پیچیده‌ترین راهبردهای جغرافیایی (ژئواستراتژیک)^۳، ایران را در صدر مناطق راهبردی جهان و به عبارت دیگر منطقه مرکزی و حیاتی (HEART LAND) زمین قرار می‌دهد. در همین راستا جهانی اندیش آمریکایی پروفیسور جفری کمپ در نوشته‌ای که در سال ۱۹۹۷ منتشر کرد^۴ مجموعه سرزمین‌هایی را که دربرگیرنده خلیج فارس و دریای خزر می‌باشند (منطقه بیضی‌شکل انرژی استراتژیک) نام نهاده است. منطقه‌ای که سرزمین ایران را در میان خود دارند و ایران چون پلی استراتژیک این دو منبع بزرگ انرژی جهان را به هم پیوند می‌دهد. این وضعیت به‌نوعی هم می‌تواند برای ایران یک فرصت باشد و هم یک تهدید.^۵ زبانی این موقعیت ویژه موجب گردیده است تا در طول دو سده اخیر ایران مستمراً موردتوجه رقابت کشورهای سلطه‌گر برای نفوذ یا تسلط بر آن قرار گیرد. درواقع بدون تسلط بر ایران امکان کنترل و حفظ مناطق مهم و وسیعی از آسیای میانه، دریای خزر، خلیج فارس، شرق مدیترانه، شبه‌جزیره عربستان و پاکستان و افغانستان تا شبه‌جزیره هند اگر غیرممکن نباشد بسیار دشوار و رهنیزه و زمان‌بر خواهد بود. به ساده‌ترین زبان، موقعیت ویژه ایران و مسیرهای ارتباطی آن، کانون^۶ تسهیل‌کننده هرگونه تلاش سیاسی نظامی و اقتصادی در بخش‌های گسترده‌ای از جهان بوده و این مناطق حیاتی را به‌سادگی به یکدیگر پیوند می‌دهد.

این واقعیت تا حدود زیادی مورد تأیید اکثر جهان‌اندیشان، سیاستمداران و فرماندهان بلند پایه نظامی قدرت‌های جهانی قرار دارد. درواقع اگر کسی بخواهد عکس آن را ثابت نماید کار دشواری در پیش خواهد داشت. در سده بیستم میلادی نیز موقعیت ایران زمینه‌ساز پیروزی قدرت‌های درگیر در جنگ‌های جهانی اول و دوم گردید. در جنگ جهانی اول که ایران از کانون اصلی جنگ یعنی اروپا فاصله‌ی زیادی داشت، ولی به دلیل میدان‌های جنگ تبدیل‌شده بود. ایران در آن زمان با انقلاب مشروطه، مرحله‌ی جدیدی از تاریخ خود را آغاز کرده بود. انقلابیون صدر مشروطه در تلاش برای آزادی کشور، قطع دست بیگانگان و احیای استقلال و تمامیت ارضی و حاکمیت ملی کشور بودند. اما عملکرد قوای بیگانه و هجوم آن‌ها

^۱ Political Geography

^۲ Geopolitics

^۳ Geo Strategy

^۴ Kemp Geoffrey (1997) Energy Superbowl

به شهرهای شمالی، جنوبی و غربی کشور، راه هرگونه دستیابی به استقلال و ثبات را بر ایران سد کرده بود.

نیروهای انگلیسی وارد جنوب شدند و با پیشروی آن‌ها در صفحات جنوب ایران، در نیمه‌ی اول سال ۱۹۱۶ ایران عملاً تحت اشغال قوای سه کشور بیگانه قرار گرفت. روس‌ها قسمت شرقی آذربایجان و گیلان و مناطق وسیعی را که شامل قسمت اعظم استان مرکزی کنونی و قم و کاشان و نطنز و بخشی از استان اصفهان می‌شد اشغال کرده بودند و عثمانی‌ها آذربایجان غربی و کردستان و کرمانشاه و همدان و بروجرد را تحت سلطه‌ی خود گرفته بودند. بخش مهمی از صفحات جنوب نیز در اشغال انگلیسی‌ها بود و حکومت مرکزی که فقط تهران را در اختیار داشت عملاً ناچار به تبعیت از سیاست روس و انگلیس، یعنی متفقین آن روز بود.

ایران در جنگ جهانی دوم نیز اشغال و پل پیروزی متفقین نام گرفت. در روز ۳ شهریور ۱۳۲۰ نیروهای شوروی از شمال، شرق و نیروهای بریتانیایی از جنوب و غرب، از زمین و هوا به ایران حمله کردند و شهرهای سر راه را اشغال کردند و به سمت تهران حرکت کردند. ارتش ایران به سرعت متلاشی شد. این حرکت‌های نه‌تنهایی نشان می‌دهد که اگر راه‌ها و منابع نفت خام ایران توسط متفقین برای کمک به ارتش، بین اتحاد جماهیر شوروی مورد استفاده قرار نمی‌گرفت شاید فرجام این جنگ بزرگ به نحو دیگری رقم می‌خورد.

تحولات فوق این کلام پروفیسور جفری کمپ را تأیید می‌کنند که موقعیت مهم و راهبردی ایران در منطقه و جهان هم برای ایران می‌تواند فرصت باشد، هم مهلک. درواقع تسلط بر مناطق مهمی از جهان بدون همکاری با ایران و یا تسلط بر آن، سوار و برهزینه خواهد بود. برای اشاره به بهره‌گیری مناسب از فرصت موقعیت راهبردی سرزمین ایران در دفاع از منافع ملی کشور می‌توان به دوران جنگ ۸ ساله عراق علیه ایران اشاره نمود. دوران جنگ تحمیلی نیز علاوه بر رهبری بی‌بدیل حضرت امام (ره) و رشادت و از خودگذشتگی نیروهای مسلح و اتحاد ملت مسلمان ایران، جغرافیای سیاسی و جغرافیای راهبردی سرزمین ایران نیز نقش بسیار مهمی در تداوم و پیروزی جنگ داشت. عمق راهبردی، جمعیت بالا، منابع انرژی و دسترسی آسان به دریاها و آزاد و سایر کشورهای هم‌جوار همراه با طرح‌های عملیاتی سرنوشت‌ساز زمینه‌ساز بسیاری از پیروزی‌های رزمندگان اسلام در طول دفاع مقدس بود. درواقع ترکیبی از بهره‌گیری هوشمندانه از جغرافیای سیاسی ایران و عملیات‌های نظامی موجب گردید علیرغم اشغال بخش‌های وسیعی از ۵ استان بزرگ و راهبردی کشور در

ابتدای جنگ، نیروهای مسلح ما زمان و زمین مناسب برای اجرای عملیات‌های گسترده با هدف بیرون راندن دشمن از خاک کشور را به دست آوردند. در تدوین این کتاب تلاش شده است تا ضمن بررسی وضعیت، ژئوپلیتیک، جغرافیای سیاسی و جغرافیای راهبردی ایران در زمان حال و گذشته و تأثیر متقابل آن بر روابط منطقه‌ای، بین‌المللی و تأمین امنیت و منافع ملی کشور، تأثیرات این عوامل بر دفاع نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در دوران جنگ تحمیلی نیز اجمالاً مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گیرند.

www.ketab.ir